

**Збагачення
активного і пасивного
словника учнів
фразеологізмами на
уроках української
МОВИ**

**І. Наукові засади системи
роботи над збагаченням
активного і пасивного
словника учнів
фразеологізмами**

1.1. Поняття про
фразеологізми в
мовознавчій науці

Фразеологія (від грецького *phrasis* - вираження, *logos* - вчення) — розділ мовознавства, в якому вивчаються лексично неподільні поєднання слів.

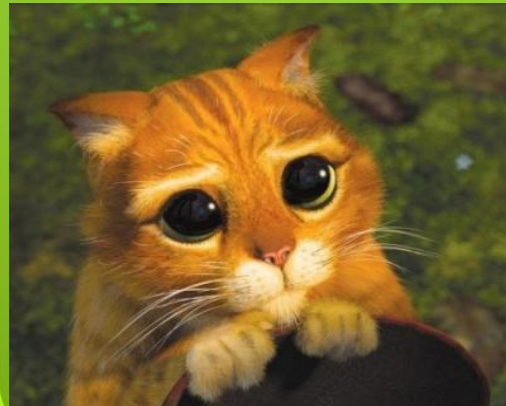
Фразеологічні зрощення-

семантично неподільні фразеологізми з цілісним немотивованим значенням
(байдики бити – ледарювати)

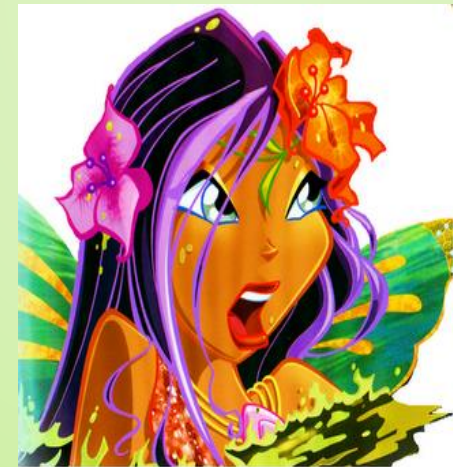
Фразеологічні єдності-

неподільні одиниці, цілісне значення яких певною мірою мотивується значенням компонентів
(ні пари з уст – мовчати)

Фразеологічні сполучення –

аналітичні одиниці із фразеологічно зв'язаними значеннями слів
(впадати в око)

Фразеологічні вирази:

Прислів'я – граматично й інтонаційно оформлене судження, що співвідноситься з реченням (*Згаяного часу не доженеш; Згода буде, а незгода руйнує; Не спитавши броду, не лізть у воду; Вік живи - вік учись; Баба з воза – кобилі легше.*)

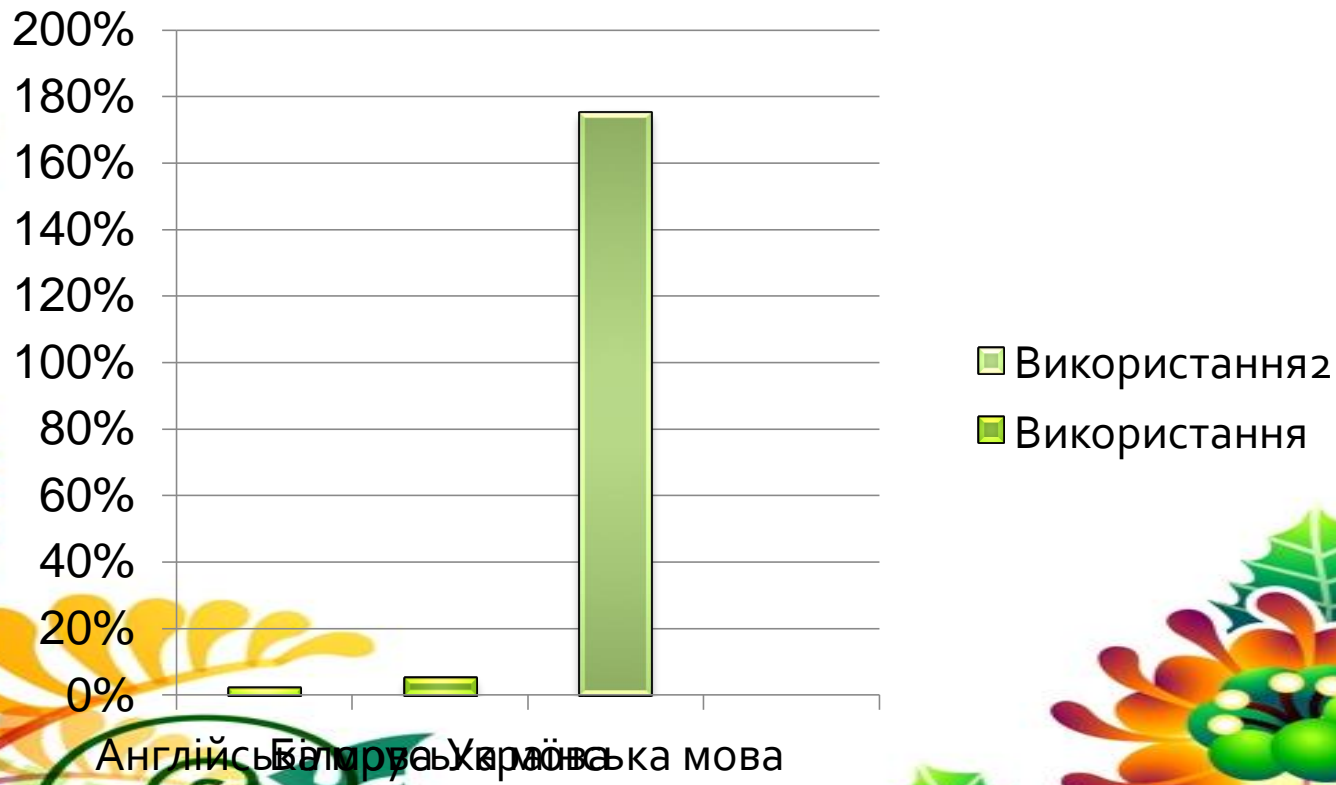
Приказка – елемент байки або прислів'я, що частково недорозвинувся до неї. (*Собака на сіні; Лисячий хвіст; Похиле дерево.*)

Крилаті вислови – часто повторювані влучні словесні формули, джерело яких може бути встановлене. (*А братія мовчить собі, витріщивши очі (Т. Шевченко), Не словом, а ділом (В. Ющенко), Маємо те, що маємо (Л. Кравчук); "Досвітні вогні" (Лесі Українки); "Вогонь в одежі слова" (І. Франка).*)

Мовні штампи – це стерті, колись образні вислови, стилістично-невмотивовані повтори, які створюють негативний стилістично-смісловий ефект: *Він брав участь у визволенні своєї Батьківщини. У даний час вона не може відповісти на телефонний дзвінок*

"Найзагальніша ознака, яка замінює всі інші, – це можливість або неможливість підставити замість даного звороту одне просте слово"
Шарль Баллі

***Цілісність
значення***

***Ознаки
фразеологізмів***

***Відносна
постійність
компетентного
складу та
структури***

Експресивність

Відтворюваність

Професіоналізми-терміни

Слюсарська діяльність

знімати стружку; підкручувати гайку; слабка гайка; з ковальством: брати в лещата; довести до білого, твердого гарту

Військової справа

брати під обстріл; давати бій; між двох вогнів; взяти на озброєння; широким фронтом; приймати вогонь на себе; влучати в ціль.

Торговельно-фінансової сфера

зводити рахунки; видавати векселі; показувати товар лицем; підняти курс акцій; мати гарантію.

Театральною та музичною справа

задавати тон; грати комедію; номер не пройде; виходити на арену; коронний номер; сходити зі сцени; грати першу скрипку

Спортивна справа

стати на фініш; узяти старт; бути у формі; передати естафету; один нуль на користь; бути в нокауті

Ткацько-прядильним ремесло

нам'яти ворсу; зав'язати вузол; три чисниці до смерті

Фразеологізми у різних науках:

Фізика

ланцюгова реакція,
мічений атом,
питома вага,
торрічеллієва
пустота;

Хімія

лакмусовий
папірець,
нейтральна
реакція;

Математика

абсолютний нуль,
підвести до спільного
знаменника,
розв'язати задачу,
рівняння з кількома
невідомими;

Географія

на північному
полюсі, на різних
широтах
(полюсах), паралелі
і меридіани;

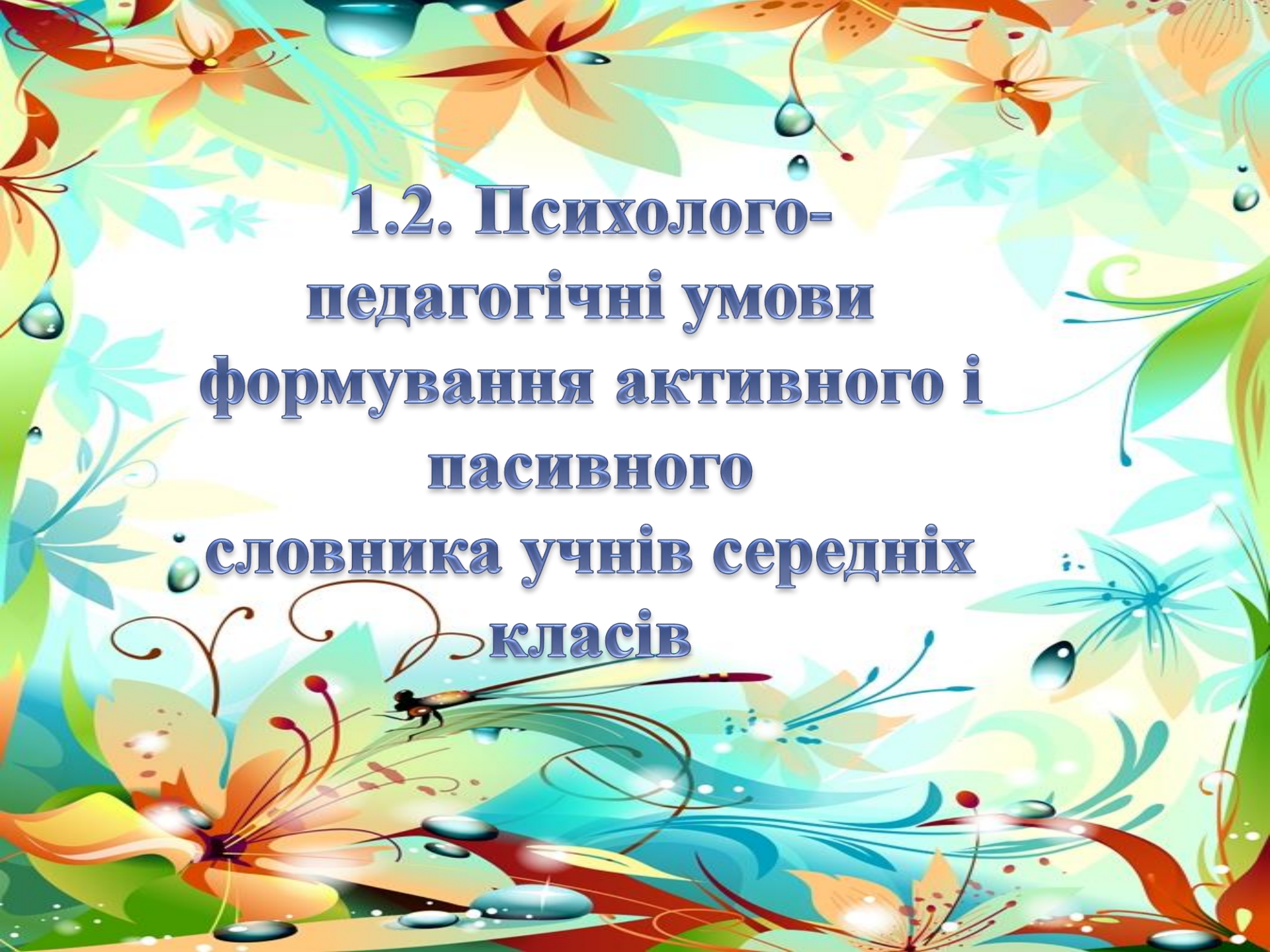
історії та літератури:

троїсті музики; рушники
подавати; клечальна неділя;
піч колупати, покривати
молоду; покуштувати
гарбуза.

Використання фразеологізмів у літературі

- Т. Шевченко часто вживає тужливий образ терену: *"Заросли шляхи тернами на тую країну", "І стежечка, де ти ходила, колючим терном поросла"*.
- І. Нечуй-Левицький додає ще й ожину: *"терном та колючою ожиною заросла дорога"*.
- Подібне зустрічаємо і в Б. Олійника: *"Заросла доріжка зелен травами"*.

**1.2. Психолого-
педагогічні умови
формування активного і
пасивного
словника учнів середніх
класів**

**Випереджувальні
завдання**

*А де ж моя
пара?*

*У світі
етимології*

Листоноша

Подумай

*Рекламна
пауза*

*Творча
лабораторі
я*

*"Дослідник"
чи
"Знайомство
"*

*Будь
уважним і
кмітливим!*

*Хто
швидше
пригадає?*

*Аукціон "Хто
назве останнє
слово? "*

Розумники

*Довідкове
бюро*

*Розгадування
тайнописів*

*Є голова на
плечах?*

ПОДУМАЙ!!!

Дібрати фразеологічні звороти
зі словами: *рука, палець,*
голова, вода.

Наприклад: майстер на всі
руки, золоті руки, рукою
подати, рука руку миє, взяти
себе в руки

Гра-пошук «А де ж моя пара?»

Відшукайте потрібні слова до першої колонки, щоб утворилися фразеологізми

Ахілесова	Точити
кліпати	носа
богатирський	голівонька
задирати	світ
робота	очима
брехню	сон
буйна	шлях
вигравати	кипить
гарячий	вік
життєвий	п'ята
золотий	час

«Будь уважним і кмітливим»

На картках записано початок фразеологізмів, учням потрібно дописати їх.

1. Без труда ...(*нема плода*).
2. Гора з горою не сходиться, а ...(*людина з людиною зійдеться*).
3. Працювати не розгинаючи ...(*спини*).
4. грошей мало — не біда, як ...(*є друзів череда*).
5. Щоб рибу їсти, треба ...(*в воду лізти*).
6. Не краса красить, а ...(*розум*).
7. Близько лікоть, та ...(*не вкусиш*).
8. Діло майстра ...(*величає*).
9. Не май сто кіп у полі, май ...(*друзів доволі*).
10. Наука в ліс не веде, а з ...(*лісу виводить*).

Завдання «Є голова на плечах»

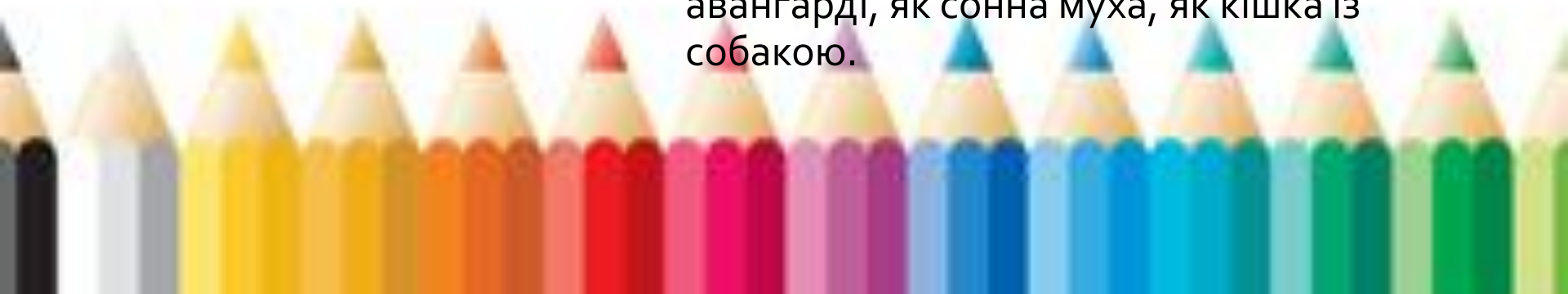
До поданих фразеологізмів доберіть із довідки усталені вирази з протилежним значенням, у дужках поясніть лексичне значення.

Зразок. *Бити байдики (ледарювати) – гнути спину (працювати).*

Тримати язик за зубами, пасти задніх, на всіх парах, душа в душу, без сьомої клепки в голові, язик без кісток, хвіст бубликом тримати, хоч віником мети.

Довідка. Як у воду опущений, мати голову на плечах, дерти горло, хоч відбавляй, води в рот набрав, бути в авангарді, як сонна муха, як кішка із собакою.

A decorative border consisting of thick, black, stylized scrollwork and flourishes that frame the central text.

II.

**Експериментально-
дослідне навчання
за розробленою
методикою**

Методи, які використовувалися у дослідженні:

- **міні-лекції** для пояснень походження фразеологізмів, їх функції у мовленні, розкриття значення фразеологічних одиниць;
- **метод мовно-мовленнєвих вправ;**
- **спостереження над виражальними засобами мови,** що полягає у відшукуванні учнями в тексті фразеологізмів, у коментуванні, узагальненні, використанні їх у власному мовленні, у простежуванні особливостей вживання фразеологізмів у ситуаціях спілкування. Цей метод поєднується з бесідою, словом учителя, вправами та служить основою для дослідницької роботи учнів;
- **лінгвістичний аналіз тексту,** що сприяє формуванню в учнів логічного висловлення думки та збагачення мовлення використаними в аналізованому тексті фразеологізмами. Цей метод включає прийом виразного читання, спостереження над фактами мови. Такий підхід розвиває інтерес до пошукової роботи, активізує творче мислення, сприяє збагачення мовлення;
- **метод мікрофону,** мета якого навчити учнів говорити по суті, логічно й лаконічно, використовуючи фразеологічні одиниці. На виступ кожному дається 1-2 хвилини;
- **метод аналогій,** суть якого полягає в з'ясуванні схожості певного фразеологізму, не до кінця усвідомленого, з уже добре відомим, зрозумілим. Відповідна робота передбачає елементи наслідувальної творчості на уроці, порівняння та групування фразеологічних одиниць, зіставлення учнями власних висновків із науково-популярними аналогами.

іменник-прикметник

біла ворона, крокодилячі сльози, стара гвардія, битий шлях, глуха тетеря, стара карга, золоте руно;

іменник-іменник

сіль землі, собака на сні, ні роду ні племені, хід конем, ні світ ні зоря, хліб і сіль, груші на вербі;

іменник-числівник

за тридцять земель, сім чудес світу, на сьомому небі, одним махом, перша скрипка;

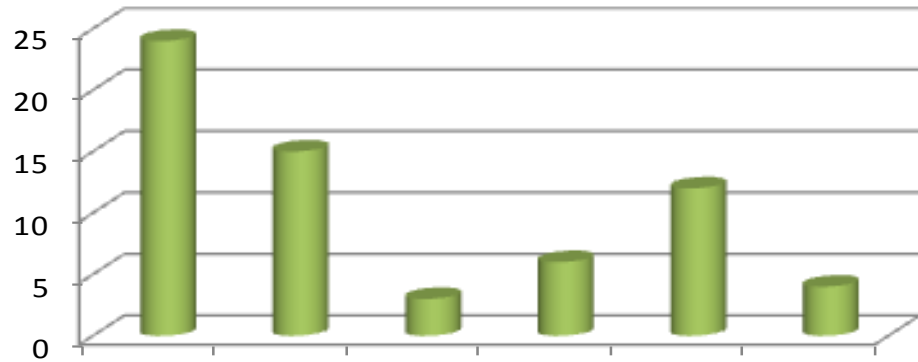
дієслово-іменник

тримати язика за зубами, ніде голці впасти, клювати носом, піймати облизня, шукати вітра в полі, покласти зуби на полицю.

прикметник-іменникова
конструкція

гострий на язик, швидкий на розправу, тугий на вухо.

не вживаю, бо не розумію

ніколи не чув таких виразів

тому, що незручно

їх не вживають батьки, вчителі

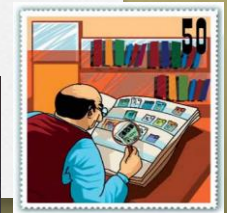
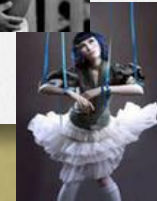
ці вирази застарілі

їх можна замінити іншими

Словничок значення фразеологізмів

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗВОРОТИ

Купити кота в мішку – це...

- *придбати щось, не знаючи його суті*
- *вередувати*
- *не зважає на небезпеку*

Лускати зі сміху – це ...

- *дуже сміятися, реготати*
- *готувати неприємності*
- *позбутися чогось*

На краю землі – це...

- *нічого не знати*
- *заважати*
- *десь далеко*

Пекти раків – це...

- *червоніти*
- *готувати їсти*
- *прибирати в оселі*

Підкласти свиню – це...

- *зробити неприємність*
- *просити за когось*
- *підробити документацію*

Побажати попутного вітру – це...

- *знайти скарб*
- *побажати ус*
- *змерзнути*

Потрапити в халепу-це...

- *потрапити в неприємну ситуацію*
- *впасти*
- *приховувати недоліки*

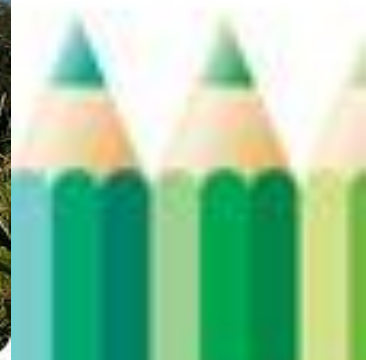
Мальчик держится руками за голову
© Константин Прилукин / Фотобанк Лори

lori.ru/2386404

Прийде коза до воза – це...

- *доведеться звернутися*
- *знайти правильне рішення*
- *відвертати чиюсь увагу*

Різати слух – це...

- *добре в чомусь розумітися*
- *майструвати*
- *неприємно звучати, дратувати*

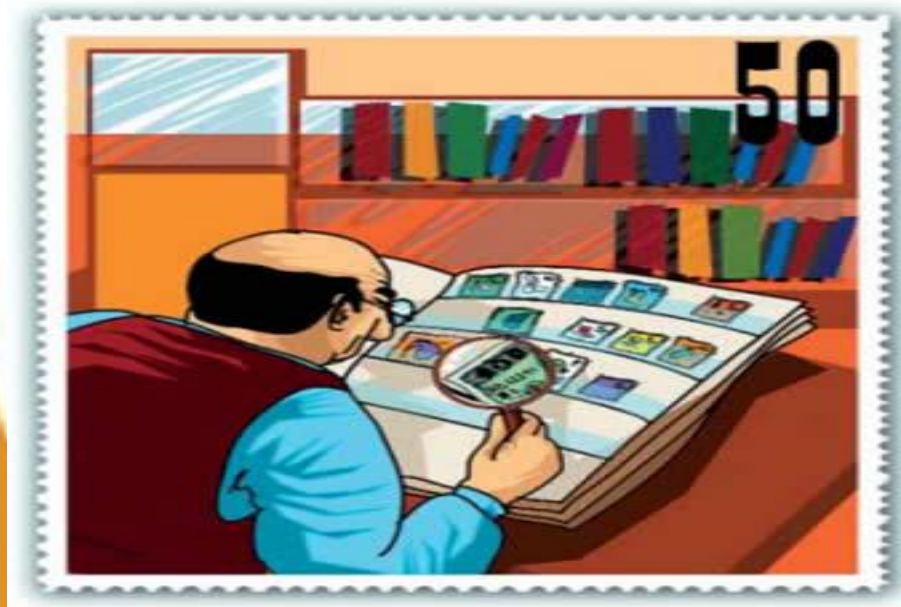
Танцювати під чужу дудку – це...

- *виконувати чиїсь побажання, вказівки*
- *не слухати нікого*
- *шкодити*

Тримати марку – це...

- *ходити з високо піднятою головою*
- *підтримувати свою репутацію*
- *жити у злагоді*

Тримати язик за зубами – це...

- *вносити розлад*
- *не додержуватись обіцянки*
- *мовчати*

Умити руки – це...

- *бути чистим*
- *сердито про когось говорити*
- *ухилятися щось робити,
знімати з себе відповідальність*

Упасти з неба – це...

- *сподобатися*
- *набити гулю*
- *несподівано з'явитися*

Утерти маку – це...

- *приготувати щось смачне*
- *суворо покарати когось*
- *насмішити*

